

Beynəlxalq Mühəsibat Uçotunun Əsasları

Müəllif: Radil Fətullayev

Necə əldə etmək olar?

Kitabı üç formada əldə edə bilərsiniz:

- 1 Ofisdən əldə etmə**
Nəşrlərimizi birbaşa Tədris Mərkəzimizdən ödəniş edərək əldə edə bilərsiniz.
Ünvan: Şəhriyar k. 26 (Elmlər m/st yaxınlığı, 53 nömrəli məktəbin yanı)
- 2 Kuryerlə (poçtla) çatdırılma**
Mallar sifarişçiyə kuryer və ya poçt vasitəsilə çatdırıla bilər. Bunun üçün siz ad, soyad və dəqiq ünvanınızı qeyd etməlisiniz. Kuryerlə göndəriləcəyi halda ödəniş 5 AZN, poçtla göndəriləcəyi halda isə ödəniş 4 AZN-dir. Ödəniş sifariş zamanı bank hesabına ödənilir. Çatdırılma müddəti məsafədən asılı olaraq dəyişir.
Çatdırılma üçün əlaqə saxla: [+99477 412 38 30](https://www.whatsapp.com/message/994774123830) (WhatsApp aktivdir.)
- 3 Mağazadan əldə edin**
Bunun üçün aşağıda qeyd edilmiş istənilən mağazaya yaxınlaşaraq nəşrlərimizi əldə edə bilərsiniz.

28 May	Elmlər Ak.	Nərimanov	Şamaxinka
Qlobus k/e Qızıl Qələm k/e Kitabevi K/e 28 Keçid Oxumalı k/e Oyal, Favorit Məntiq k/e 28 kitab evi Oksford k/e	Rebus k/e Kitabevim.az Zəka k/e	Mənbə k/e	Bilik k/e

Kitabın online sifarişi üçün "sifariş et" butonuna klikləyərək: Ad, soyad, ünvanınızı (poçtla çatdırılacağı halda: poçt indeksini, ad, soyad və ata adınızı) və aktiv əlaqə nömrənizi qeyd edin.

[SİFARİŞ ET](#)

Mobil: [+99477 412 38 30](https://www.whatsapp.com/message/994774123830)

Mobil: [+99477 220 70 21](https://www.whatsapp.com/message/994772207021)

Tel: [+99412 480 28 45](https://www.whatsapp.com/message/994124802845)

office@iatm.az

iatm.edu.az

[Şəhriyar küçəsi, 26](#)

Radil Fətullayev

BEYNƏLXALQ MÜHASİBAT UÇOTUNUN ƏSASLARI

(Maliyyə uçotu)

Yeni təkmilləşdirilmiş nəşr

BAKI-2022

- Elmi redaktor:** **i.e.n., dosent Vaqif Quliyev**
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
“Mühasibat uçoti və audit” kafedrasının
müəllimi
- Məsləhətçi redaktor:** **i.f.d. Ruslan Atakişiyev**
İqtisadi Resursların Öyrənilməsi
Mərkəzinin Sədri
- Rəyçilər:** **Mehdi Babayev**
Bakı Hesabat Mərkəzinin direktoru
- Abdulkərim Sadıqov**
Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universitetinin “Müha-sibat uçoti və
audit” kafedrasının müəllimi
- i.f.d. Xalid Kərimli**
Embawood şirkətinin strateji idarəetmə
üzrə rəhbəri, ACCA üzvü
- i.f.d. Ceyhun Məmmədov**
Xəzər Universitetinin “İqtisadiyyat və
Menecment” fakültəsinin dekanı

Radil Fətullayev.

Beynəlxalq mühasibat uçotunun əsasları (Maliyyə uçotu).
Uçot və hesabat haqqında ilkin bilikləri sərbəst şəkildə öyrənmək
istəyənlər üçün vəsait.

ISBN: 978-9952-528-02-2

Bakı, “NURLAR” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2022, 427 səh.

Kitab mühasibat uçotunu sıfırdan başlayaraq daha asan formada öyrənmək
istəyənlər üçün ən vacib mövzuları, o cümlədən maliyyə bərabərliyi,
müxabirləşmələr və maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təhlili ilə bağlı mövzuları
əhatə edir.

Kitabın Azərbaycanda nəşr hüquqları İqtisadi Araşdırmalar və Tədris Mərkəzinə
aidir. Müəllifin icazəsi olmadan kitabın qismən və ya tamamilə təkrar çapı,
yayıması, elektron və ya mexaniki üsulla surətinin çıxarılması qadağandır !

© İqtisadi Araşdırmalar və Tədris Mərkəzi (İATM), 2022

İqtisadi Araşdırmalar və Tədris Mərkəzi MMC
AZ1100, Bakı şəhəri, Səhriyar küç., 26
Tel: (+99412) 480 28 45, +994 77 233 30 29,
E-mail: office@iatm.az
www.iatm.az

İATM NƏŞRLƏRİ

“Beynəlxalq mühasibat uçotunun əsasları (Maliyyə uçotu)” nəşrinin

MƏSLƏHƏT QRPUNUN ÜZVLƏRİ

Mahmud Abasquliyev <i>Taccl Groupun baş mühasibi, İATM-in təlimçisi</i>	Emin Kazımov <i>Milli Hematologiya və Transfuziologiya Mərkəzi PHŞ-in Maliyyə və təchizat şöbəsinin müdiri, İATM-in təlimçisi</i>	Aqil Səfərov <i>İATM-in baş mühasibi və təlimçisi</i>
Fərid Nuriyev <i>İATM-in mühasib təlimçisi</i>	Mübarək Aydəmirov <i>İATM-in asistent təlimçisi</i>	Cavid Vəlizadə <i>Veysəloğlu Group MMC aparıcı mühasib, İATM-in təlimçisi</i>
i.ü.f.d Namiq Əlizadə <i>Aqrokimya MMC-nin maliyyə direktoru, UNEC-in müəllimi</i>	Yusif Abasəlizadə <i>İATM-in asistent təlimçisi, Big Four şirkətlərindən birində Auditor Əməkdaşı</i>	Abdullah Adilli <i>Bakı Biznes Universitetinin mühasibat uçotu üzrə müəllimi</i>
Həsən Rəşidov <i>Gəncliyə Yardım Fondunun Maliyyə şöbəsinin müdir müavini</i>	İlahə Mustafayeva <i>İATM-in təlimçisi Big Four şirkətlərindən birində Auditor Əməkdaşı</i>	Rəşad Muradov <i>Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC / Mühasibatlıq Departamenti / Uçot və hesabatlılıq şöbəsi / Baş mütəxəssis</i>
Ülkər Mamedova <i>İATM-in təlimçisi</i>	Nigar Orucova <i>İATM-in təlimçisi</i>	

Məsləhət qrupunda iştirak edən şəxslər kitabın hazırkı vəziyyətə gəlməsində əməyi olan, o cümlədən mövzuların təkmilləşdirilməsi ilə bağlı xüsusi məsləhətləri ilə İATM-ə dəstək verən mütəxəssislərdir.

Gələcəkdə kitabın məsləhət qrupuna qoşulmaq istəyən ekspertlər iatmneshrleri@gmail.com -a yazılı şəkildə müraciət edə bilər.

Məsləhət qrupunun bütün iştirakçlarına İATM adından dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

M Ü N D Ə R İ C A T

Ön söz..... 11-14

**Fəsil 1. Müəssisənin fəaliyyəti və mühasibat uçotuna giriş
.....15-30**

- 1.1. Müəssisənin mahiyyəti və formaları 15
- 1.2. Müəssisənin daxili və xarici mühiti 18
- 1.3. Müəssisənin strukturu və idarə edilməsi metodları..... 18
- 1.4. Mühasibat uçotu nə üçün lazımdır? 21
- 1.5. Maliyyə uçotu və idarəetmə uçotu nədir? 22
- 1.6. Maliyyə uçotun və hesabatının əsas elementləri 25
- 1.7. Maliyyə hesabatın formalarının qarşılıqlı əlaqəsi..... 26
- 1.8. Mühasibin əsas vəzifələri..... 29

**Fəsil 2. Mühasibat uçotunun tarixi və nəzəri-konseptual
əsasları.....31-59**

- 2.1. Mühasibat uçotunun tarixi..... 31
- 2.2. Dünya mühasibat məktəbləri 37
- 2.3. Mühasibat uçotunun konsepsiyası 41
- 2.4. Maliyyə hesabatlılığının məqsədi..... 48
- 2.5. İnformasiyanın keyfiyyət göstəriciləri 49
- 2.6. Maliyyə hesabatının elementləri və onların tanınması. 53
- 2.7. Mühasibat uçotunun prinsipləri..... 54

**Fəsil 3. Maliyyə hesabatı formaları və onun tərkib
elementləri.....60-84**

- 3.1. Maliyyə bərabərliyi və onun formalaşmasının məntiqi
əzası 60
- 3.2. Maliyyə bərabərliyinin tərkibinə daxil olan maddələrin
izahı 64
- 3.3. Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın (Balans) forması və
onu təşkil edən maddələr 72
- 3.4. Mənfəət və Zərərlər haqqında hesabatın (MZHH-nin)
formasını və tərkib elementləri 74

3.5. Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın forması və tərkib elementləri.	76
3.6. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat(PVHHH) .81	
3.7. Maliyyə hesabatlarına izahlı qeydlər	83

Fəsil 4. Əməliyyatların maliyyə bərabərliyində qeydiyyatı**85-113**

4.1 Əməliyyatların mahiyyəti və təsnifatı.....	85
4.2. Əməliyyatların maliyyə bərabərliyinə təsiri qaydaları .86	
4.3. Aktivləri artıran əməliyyatların qeydiyyatı	88
4.4. Aktivlərin yerdəyişməsi ilə nəticələnən əməliyyatların qeydiyyatı.....	92
4.5. Aktivlərin azalması əməliyyatlarının qeydiyyatı	96
4.6. Passivlərin yerdəyişməsi ilə nəticələnən əməliyyatların qeydiyyatı	99
4.7. Əməliyyatların maliyyə hesabatı formalarına təsiri.....	100
4.8. Hesablar planının mahiyyəti, formaları və hesabların təsnifatı	105

Fəsil 5. Maliyyə hesabatı formalarının hazırlanma prosesi (Sınaq balansına qədər).....114-143

5.1. Maliyyə hesabatı formalarının hazırlanma texnikası.....	114
5.2. Hesablar üzərində ikili yazılış metodu ilə maliyyə hesabat formalarının hazırlanması mərhələləri	116
5.3. T - hesabda və jurnalda əməliyyatların qeydiyyatı	118
5.4. Baş kitablara qeydin aparılması.....	127
5.5. İlkin sınaq balansının tərtib edilməsi.....	132
5.6. Maliyyə hesabatının hazırlanmasına aid nümunə	133

Fəsil 6. Düzəliş qeydləri və müvəqqəti hesabların bağlanması**144-167**

6.1. Düzəliş qeydlərinin mahiyyəti və növləri	144
6.2. Aktivlər üzrə düzəliş qeydləri	146
6.3. Öhdəliklər üzrə düzəliş qeydləri	154

- 6.4. Müvəqqəti hesabların bağlanması və ya son qeydlər 159
6.5. Düzəliş qeydlərinə aid praktiki nümunə161

Fəsil 7. Sınaq balansından maliyyə hesabatlarına keçid 168-172

- 7.1. Sınaq balansından maliyyə hesabatı formalarına keçid mərhələləri..... 168
7.2. MZHH-nin hazırlanması..... 169
7.3. KDHH-nin hazırlanması 170
7.4. MVHH-nin(Balansın) hazırlanması171
7.5. Son maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına dair praktiki nümunə171

Fəsil 8. Ticarət əməliyyatlarının və malların uçotu ...173-191

- 8.1. Ehtiyatların mahiyyəti və təsnifatı173
8.2. Ticarət əməliyyatlarının mahiyyəti.....175
8.3. Malların ilkin və xalis mümkün satış dəyəri176
8.4. Mallarla bağlı mənfəətin hesablanması qaydası177
8.5. Ehtiyatların (malların) uçotu metodları178
8.6. Dövri uçot metodu ilə malların (ehtiyatların) uçotu qaydası..... 180
8.7. Ehtiyatların (malların) fasiləsiz uçotu qaydası.....183
8.8. Malların fasiləsiz və dövri uçotuna dair praktiki nümunələr 186

Fəsil 9. Ehtiyatların (malların) maya dəyərinin hesablanması

metodları192-199

- 9.1. Ehtiyatların (malların) maya dəyəri nə üçün hesablanır?192
9.2. Ehtiyatların maya dəyərinin hesablanmasının 4 metodu 193
9.3. FİFO metodu ilə maya dəyərinin hesablanması..... 194
9.4. LİFO metodu ilə maya dəyərinin hesablanması..... 196

9.5. Orta maya dəyəri metodu ilə maya dəyərinin hesablanması.....	197
9.6. İnflyasiya şəraitində maya dəyərinin hesablanması metodları.....	199

Fəsil 10. Debitor borclarının və ümidsiz borcların uçotu

.....	200-215
10.1. Debitor borclarının mahiyyəti və növləri.....	200
10.2. Debitor borclarının uçotu və nəzarət hesabları.....	202
10.3. Ümidsiz və şübhəli borclar.....	204
10.4. Ümidsiz borcların birbaşa silinmə metodu ilə uçotu.....	205
10.5. Ümidsiz borcların ehtiyat metodu ilə qiymətləndirilməsi və uçotu.....	207
10.6. Ümidsiz (şübhəli) borclar üzrə ehtiyatın qiymətləndirilməsi metodları.....	210
10.7. Ümidsiz borcların bərpa edilməsinin uçotu.....	212

Fəsil 11. Kreditor borclarının və digər öhdəliklərin uçotu

.....	216-225
11.1. Öhdəliklərin mahiyyəti və növləri.....	216
11.2. Kreditor borclarının mahiyyəti və uçotu.....	219
11.3. Tikinti müqavilələri üzrə kreditor borclarının uçotu.....	219
11.4. İcarə müqavilələri üzrə kreditor borclarının uçotu və hesabatda əksi.....	220
11.5. Gələcək dövrün gəlirlərinin və avansların uçotu.....	222
11.6. Vergi və sair məcburi ödənişlərin uçotu və hesabatda əks etdirilməsi.....	224

Fəsil 12. Qiymətləndirilmiş öhdəliklərin uçotu

və hesabatda əksi.....	226-232
12.1. Qiymətləndirilmiş öhdəliklərin, şərti öhdəliklərin və şərti aktivlərin mahiyyəti.....	226
12.2. Qiymətləndirilmiş öhdəliklərin tanınması və uçotu.....	227
12.3. Zəmanətin mahiyyəti, müəyyən edilməsi və uçotu.....	229

Fəsil 13. Torpaq, tikili və avadanlıqların (TTA-nın) uçotu və hesabatda əksi233-254

- 13.1. Uzunmüddətli aktivlərin mahiyyəti, təsnifatı və amortizasiyası.....233
- 13.2. TTA-nın ilkin dəyərinin müəyyən edilməsi və uçotu.237
- 13.3. TTA üzrə məsrəflərin kapitalaşdırılması..... 239
- 13.4. TTA-nın amortizasiyasının uçotu 241
- 13.5. TTA-nın balansdan silinməsinin uçotu və hesabatda əks etdirilməsi..... 242
- 13.6. TTA-nın amortizasiyasının hesablanması metodları 245
- 13.7. TTA-nın yenidən qiymətləndirilməsinin uçotu250
- 13.8. TTA-nın təmiri ilə bağlı məsrəflərin uçotu251
- 13.9. TTA-nın hərəkəti haqqında hesabatın hazırlanması. 252

Fəsil 14. Qeyri-maddi aktivlərin və qudvilin uçotu .255-269

- 14.1. Qeyri-maddi aktivlərin mahiyyəti255
- 14.2. Qeyri-maddi aktivlərə amortizasiyanın hesablanması257
- 14.3. Qudvilin mahiyyəti və formalaşması.....257
- 14.4. Müəssisələrin birləşməsi zamanı Qudvilin hesablanması və uçotu.....260
- 14.5. Konsolidə zamanı Qudvilin hesablanması və uçotu 264
- 14.6. Qudvilin amortizasiyası və qiymətdəndüşməsinin uçotu..... 266
- 14.7. Tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri üzrə məsrəflərin uçotu..... 266

Fəsil 15. Maliyyə alətlərinin uçotu 270-280

- 15.1. Maliyyə alətlərinin mahiyyəti, növləri və ilkin uçotu qaydası..... 270
- 15.2. Maliyyə aktivlərinin təsnifatı və uçotu273
- 15.3. Maliyyə aktivinin qiymətləndirilməsi və ölçülməsi.....276
- 15.4. Maliyyə öhdəliklərinin təsnifatı və uçotu277
- 15.5. Maliyyə öhdəliyinin qiymətləndirilməsi və ölçülməsi278

15.6. Törəmə maliyyə alətləri, onların növləri və uçuğu qaydası.....	278
15.7. Maliyyə alətlərinin tanınmasının dayandırılması və onun nəticələrinin uçuğu	280

Fəsil 16. Kapitalın tərkibi və uçuğu.....281-292

16.1. Kapitalın mahiyyəti, müəyyən edilməsi və uçuğu	281
16.2. MMC-lərdə kapitalın uçuğu	283
16.3. Səhmdar cəmiyyətlərdə kapitalın uçuğu.....	284
16.4. Kapitalın tərkib elementləri və kapital ehtiyatları.....	287
16.5. Kapitalın tərkib elementlərinin artması və azalması üzrə əməliyyatların uçuğda əks etdirilməsi qaydası.....	290

**Fəsil 17. İstehsal məsrəflərinin uçuğu və hesabatda əks
etdirilməsi.....293-307**

17.1. Xərclərinin mahiyyəti və ümumi təsnifatı.....	293
17.2. İstehsalat məsrəflərinin strukturu və uçuğu ilə bağlı bəzi mühasibat yazılışları	297
17.3. İstehsalat məsrəflərinin və məhsulun maya dəyərini hesablanmasının bəzi düsturları	300
17.4. İstehsal məsrəflərinin uçuğuna dair bəzi nümunələr	302

**Fəsil 18. Valyuta məzənnələrinin uçuğu və hesabatda əksi
.....308-317**

18.1. Valyuta məzənnəsinin mahiyyəti və ilkin anlayışlar..	308
18.2. Valyuta üzrə əməliyyatların uçuğunun prinsipləri.....	309
18.3. Valyuta üzrə əməliyyatların uçuğu hansı hesablarda aparılmalıdır?.....	310
18.4. Xarici valyuta üzrə baş verən əməliyyatların növləri	310
18.5. Xarici valyuta mübadiləsi üzrə əməliyyatların uçuğu..	311
18.6. Xarici valyuta ilə mal və xidmətlərin alışıının və satışıının uçuğu.....	313
18.7. Xarici valyuta ilə avans ödənişlərinin uçuğu.....	316

Fəsil 19. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat ... 318-338

19.1. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın (PVHHH) hazırlanması məqsədləri	318
19.2. PVHHH-nin strukturu	319
19.3. Mühasibat bərabərliyi və PVHHH-nin dolaylı metodla hazırlanması.....	321
19.4. Birbaşa metodla əməliyyat fəaliyyəti üzrə PVHH-nin hazırlanması.....	324
19.5. MHBS 7-də PVHHH-nin strukturu.....	332
19.6. PVHHH-nin hazırlanmasına aid praktiki nümunələr .	334

Fəsil 20. Konsolidə edilmiş maliyyə hesabatları339-351

20.1. Konsolidasiyanın mahiyyəti və ilkin anlayışlar	339
20.2. Konsolidasiyanın prinsip və metodları	340
20.3. Törəmə müəssisələr	342
20.4. Asılı müəssisələr	343
20.5. Konsolidasiyanın digər qaydaları	347
20.6. Konsolidasiya zamanı Qudvil və NEİP.....	347
20.7. Konsolidasiya üzrə nümunələr	349

Fəsil 21. Mənfəət vergisi və təxirə salınmış verginin uçotu.. 352-375

21.1. Vergi xərclərinin mahiyyəti.....	352
21.2. Mənfəətin mahiyyəti və növləri.....	354
21.3. Mənfəət vergisi necə hesablanır?.....	355
21.4. MHBS-də mənfəət vergisi.....	356
21.5. Cari mənfəət vergisinin uçotu.....	357
21.6. Uçot mənfəəti və vergi tutulan mənfəət arasındakı fərqlər	360
21.7. Daimi fərqlərin mahiyyəti və uçotu.....	361
21.8. Müvəqqəti fərqlər və təxirə salınmış vergi.....	363
21.9. Təxirə salınmış mənfəət vergisinin uçotuna aid nümunələr	364

Fəsil 22. Maliyyə hesabatının təhlili376-387

22.1. Maliyyə hesabatının təhlil edilməsinin məqsədləri.....	376
22.2. Maliyyə hesabatının təhlili metodları.....	377
22.2.1.Üfüqi təhlil metodu.....	377
22.2.2. Trend təhlili.....	380
22.2.3. Şaquli təhlil metodu.....	381
22.3. Maliyyə hesabatının əmsallar vasitəsilə təhlili.....	383
22.3.1.Likvidlik əmsalları.....	384
22.3.2.Dövriyyə əmsalları.....	385
22.3.3.Rentabellik əmsalları.....	387

ƏLAVƏLƏR.....388-413

Əlavə 1. Hesablar planı.....	388
Əlavə 2. Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat (balans) formasını 1	400
Əlavə 3. Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat (balans) formasını 2	402
Əlavə 4. Məcmu gəlirlər haqqında hesabat formasını	404
Əlavə 5. Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat formasını	406
Əlavə 6. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat formasını (dolayı metod).....	408
Əlavə 7. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat formasını (birbaşa metod).....	411

Beynəlxalq mühasibat uçotu və hesabatına dair terminoloji lüğət.....	414
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	424

NÜMUNƏ MÖVZU

13 TORPAQ, TİKİLİ VƏ AVADANLIQLARIN (TTA-nın) UÇOTU VƏ HESABATDA ƏKSI

SUALLAR:

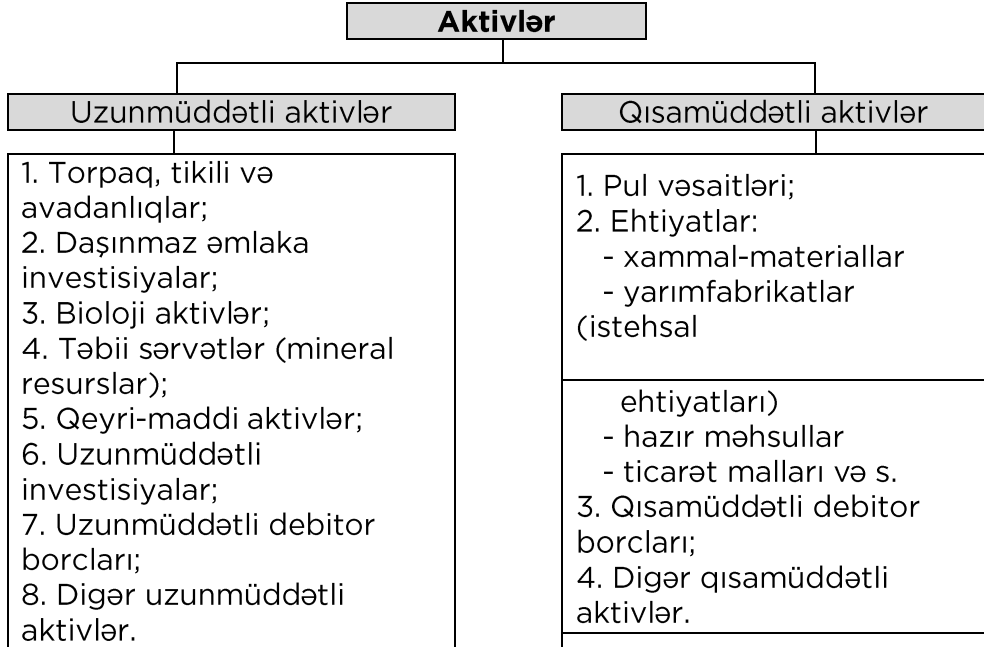
- 13.1. Uzunmüddətli aktivlərin mahiyyəti, təsnifatı və amortizasiyası;
- 13.2. TTA-nın ilkin dəyərinin müəyyən edilməsi və uçotu;
- 13.3. TTA üzrə məsrəflərin kapitallaşdırılması;
- 13.4. TTA-nın amortizasiyasının uçotu;
- 13.5. TTA-nın balansdan silinməsinin uçotu və hesabatda əks etdirilməsi;
- 13.6. TTA-nın amortizasiyasının hesablanması metodları;
- 13.7. TTA-nın yenidən qiymətləndirilməsinin uçotu;
- 13.8. TTA-nın təmiri ilə bağlı məsrəflərin uçotu;
- 13.9. TTA-nın hərəkəti ilə bağlı hesabatın hazırlanması.

13.1. Uzunmüddətli aktivlərin mahiyyəti, təsnifatı və amortizasiyası

Mahiyyəti. Məlumdur ki, aktivlər dedikdə müəssisənin nəzarətində olan, gələcəkdə müəssisəyə fayda gətirəcək və müəyyən bir dəyəri olan resurslar başa düşülür. Aktivlər özləri də istifadə müddətinə görə 2 yerə bölünürlər: Uzunmüddətli aktivlər və qısamüddətli aktivlər. Bunu daha aydın şəkildə aşağıdakı sxemdə görmək olar:

Sxem 13.1. Müddətinə görə aktivlərin təsnifatı:

Uzunmüddətli aktivlər müəssisədə bir hesabat ilindən çox istifadə olunan, əsasən istehsal, işlərin görülməsi və xidmətlərin görülməsi məqsədləri üçün saxlanılan aktivlərdir. Daha dəqiq desək, hesabat tarixindən sonrakı bir il ərzində müəssisədə satmaq və ya birbaşa xərcə silmək üçün nəzərdə tutulmayan aktivlər uzunmüddətli aktivlərdir.

Qısamüddətli aktivlər müəssisədə bir hesabat ili ərzində istifadə olunması nəzərdə tutulan, əsasən daxili ehtiyaclar, istehsal və satış məqsədləri üçün saxlanılan aktivləridir. Daha dəqiq desək, hesabat tarixindən sonrakı bir il ərzində müəssisədə satmaq və ya birbaşa xərcə silmək məqsədi ilə saxlanılan aktivlər qısamüddətli aktivlərdir. Bu cür aktivlərə həmçinin dövriyyə aktivləri də deyilir.

Nümunə 1:

Mebel istehsalı ilə məşğul olan müəssisə, taxtakəsən dəzgahlar alır və bu dəzgahlar üçün 60 min dollar vəsait ödəyir. Müəssisə hər birinin dəyəri 2500 dollar olan 5 dəst mətbəx mebeli istehsal edir. Müəssisənin uzunmüddətli və qısamüddətli aktivlərinin dəyəri nə qədər olacaq?

Cavab:

Dəzgahlar istehsal avadanlıqları olduğu üçün, müəssisənin balansında uzunmüddətli aktiv kimi təsnifləşdiriləcək. Mebellərin isə müştərilərə satılması nəzərdə tutulur. Bu səbəbdən mebellər bu müəssisə üçün qısamüddətli aktivlərdir.

Beləliklə,

Uzunmüddətli aktivlər 60 000

Qısamüddətli aktivlər 12 500 (2500 x 5)

Nümunə 2:

Müəssisə istehsal etdiyi mebel dəstlərindən birini daxili istifadə üçün ayırır. Bu zaman müəssisənin balansında necə dəyişiklik baş verəcək?

Cavab:

Mebellərin yalnız satış üçün nəzərdə tutulanları qısamüddətli kimi göstəriləcək. Daxili istifadə üçün saxlanılan mebel dəsti isə uzunmüddətli aktivdir.

Beləliklə,

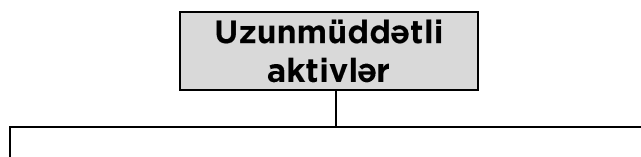
Uzunmüddətli aktivlər 62 500 (60 000 + 2 500)

Qısamüddətli aktivlər 10 000 (12 500 - 2 500)

Yuxarıdakı nümunədən görüldüyü kimi, müəssisə yalnız satış məqsədi ilə saxladığı aktivləri qısamüddətli kimi təsniflədi. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi aktivlər var ki, onlar da müəssisənin daxili istifadəsi üçün nəzərdə tutulur. Məsələn, ofis ləvazimatları, yanacaq və s. Amma biz bunları uzunmüddətli aktiv və ya əsas vəsait adlandıra bilmərik. Çünki əsas vəsaitlərin bir neçə hesabat dövründə istifadə edilməsi nəzərdə tutulur.

Təsnifatı. Uzunmüddətli aktivlər özləri də xarakterinə görə hər şeydən əvvəl iki yerə - **uzunmüddətli maddi** və **qeyri-maddi** aktivlərə bölünür. Bunu aşağıdakı sxemdə daha aydın görmək olar:

Sxem 13.2. Xarakterinə görə uzunmüddətli aktivlərin təsnifatı:

Uzunmüddətli maddi aktivlər (əsas vəsaitlər)

1. Torpaq;
2. Tikililər;
3. Maşınlar və avadanlıqlar;
4. Nəqliyyat vasitələri;
5. Bitkilər;
6. Heyvanlar;
7. Təbii sərvətlər (mineral resurslar);
8. Digər uzunmüddətli maddi aktivlər.

Uzunmüddətli qeyri-maddi aktivlər

1. Proqram təminatı;
2. Lisenziya;
3. Müəlliflik hüququ;
4. Patentlər;
5. Ticarət markaları;
6. Elmi tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri;
7. Qudvil.

Sxemdən də göründüyü kimi uzunmüddətli maddi aktivlər o aktivlərdir ki, müəyyən fiziki xassəyə malikdir və onlara əl ilə toxunmaq və onları göz ilə də görmək mümkündür. Uzunmüddətli maddi aktivlər biznesdə xüsusi rola malik olub, istənilən müəssisənin potensialının əsasını təşkil edir. Demək olar ki, hər bir şirkət uzunmüddətli aktivlərdən istifadə edir. Bu cür aktivlər müəssisədə fasiləsiz olaraq istifadə edilir və öz dəyərini hissə-hissə istehsal olunan məhsulların üzərinə keçirir.

Müəssisə əsas vəsaitlərini başqa müəssisələrə verə bilər, sata bilər, dəyişə, yaxud icarəyə verə bilər. Bundan başqa, müəssisə müvəqqəti olaraq malik olduğu bina, qurğu və avadanlıqları, nəqliyyat vasitələrini də istifadəyə, yaxud borca verə bilər. Əgər aktiv fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmişdirsə, onları balansdan silə bilər.

Qeyri-maddi aktivlər hər hansı hüquqlar şəklində təqdim olunan aktivlərdir. Bu cür aktivlərin real dəyəri sahibinə verdiyi hüquqlar və imtiyazlardan ibarətdir. Belə aktivlər barədə daha geniş növbəti mövzuda söhbət açılacaqdır.

Amortizasiya. Qeyd edək ki, beynəlxalq uçotda uzunmüddətli aktivlərə, daha çox, xərclərə necə silinmə nöqteyi-nəzərindən yanaşılmışdır. Yəni əsas diqqət uzunmüddətli aktivlər üzrə xərclərin (*amortizasiyanın*) necə hesablanılıb tanınmasına və maliyyə hesabatlarında öz əksini tapmasına yönəldilmişdir. Beləliklə, amortizasiya uzunmüddətli aktivə sərf edilmiş vəsaitin hissə-hissə gəlirdən çıxılmasıdır.

Nəticədə, amortizasiya hesabına kassada əlavə pul vəsaitləri toplanır ki, həmin vəsait hesabına istifadə olunan uzunmüddətli aktivin yenilənməsi mümkün ola bilər.

Uzunmüddətli maddi aktivləri amortizasiya olunma nöqtəyi-nəzərindən 3 əsas kateqoriya üzrə təsnifləşdirmək mümkündür:

- 1) tikili, qurğu və avadanlıqlar – köhnəlir;
- 2) təbii resurslar – tükənir;
- 3) torpaq – köhnəlmir.

Tikili, qurğu və avadanlıqlar kateqoriyasına bina və tikililərdən tutmuş hər cür avadanlıqlar, o cümlədən nəqliyyat vasitələri və s. daxildir. Bunlar özləri də sub-kateqoriyalara bölünürlər. Bu cür aktivlər istehsal prosesində iştirak etdikcə aşınma (depreciation) şəklində öz dəyərini istehsal olunan məhsulların üzərinə keçirir.

Təbii resurslara neft-qaz yataqları, filiz yataqları, mədənlər, meşə ehtiyatı və s. daxildir. Belə aktivlərə bəzən xammal resursu yataqları da deyilir. Bu cür aktivlərin dəyəri resurslar kimi istifadə olunduqca tükənir. Ona görə də təbii resursların sərfi prosesi onların ehtiyatının *tükənməsi* (depletion) kimi tanınır.

Məlum olduğu kimi, yeganə uzunmüddətli aktiv olan *torpaq* istifadə olunduqca öz dəyərini tam şəkildə itirmir. Zaman keçdikcə torpağın dəyəri bərpa edilir və demək olar ki, əvvəlki vəziyyətinə qayıda bilir. Ona görə də torpağa köhnəlmənin hesablanması düzgün deyildir. Yalnız il ərzində torpağa çəkilmiş xərclər, öz dəyərini məhsulun üzərinə hissə-hissə keçirdiyi üçün amortizasiya (amortization) oluna bilər.

Torpaq digər resurslardan fərqli olaraq ayrıca bir kateqoriya üzrə təsnifləşdirilir. Bunun əsas səbəbi odur ki, torpağın köhnəlməsi və tükənməsi üçün ayrıca bir subyekt yoxdur. Çünki torpaq digər təbii resurslardan fərqli olaraq tükənmir, yalnız uzun müddət istismar olunduqda məhsuldarlığı azalır ki, bunu da qiymətləndirmək çətindir. Belə ki, torpağa müəyyən kimyəvi elementlərlə təsir etməklə, yaxud dincə qoymaqla onun məhsuldarlığını artırmaq olar. Lakin torpağın faydalı istifadə müddəti qeyri-müəyyən olduğuna görə ona köhnəlmə (depreciation) və tükənmə (depletion) hesablamaq mümkün deyildir.

Köhnəlmə (depreciation) əmlak, qurğu və avadanlıqların dəyərinin faydalı istifadə müddətinə xərclər şəkildə sistemətik və məqsədyönlü bölünməsidir.

Tükənmə (deplation) təbii resursun dəyərinin faydalı istismar dövründə sistemli və məqsədyönlü şəkildə bölünərək xərcə silinməsi prosesidir.

Amortizasiya (amortization) torpağa çəkilmiş xərclərin və qeyri-maddi aktivin dəyərinin faydalı istifadə müddətinin illərinə sistemli və məqsədyönlü olaraq bölünərək xərcə silinməsidir.

13.2. TTA-nın ilkin dəyərinin müəyyən edilməsi və uçotu

Torpaq, tikili və avadanlıqlar müəssisə tərəfindən əldə edildikdə, ilkin dəyərlə uçota alınır. İlkin dəyər aktivin müəssisədə istifadəyə tam yararlı vəziyyətə gətirilməsi ilə bağlı olan birbaşa məsrəfləri əks etdirir. TTA-nın ilkin dəyərinə aşağıdakılar aid edilir:

- Alış qiyməti (ticarət endirimləri çıxılmaqla);
- İdxal rüsumları;
- Əvəzləşdirilməyən vergilər;
- Çatdırılma xərcləri;
- Yer hazırlanması xərcləri;
- Quraşdırılma xərcləri;
- Yenidən quraşdırılma (demontaj) xərcləri;
- Testdən keçirmə xərcləri.

Nümunə 3:

Xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən şirkət, xarici ölkədən alınmış avadanlıqla bağlı aşağıdakı xərcləri ödəmişdir (dollarla) :

- Avadanlığın alış dəyəri 12 000
- İdxal rüsumları 1500
- Əvəzləşdirilməyən ƏDV 2160
- Müəssisəyə çatdırılma xərcləri 540
- Avadanlığın yerinin hazırlanması 500
- Quraşdırılma xərcləri 300

Avadanlığın ilkin dəyəri nə qədər olacaq?

Cavab:

Yuxarıda sadalanan bütün xərclər toplanaraq avadanlığın ilkin dəyərini əmələ gətirəcək.

Beləliklə,

Avadanlığın ilkin dəyəri = 12000+1500+2160+540+500+300 = 17000

Nümunə 4:

Yuxadakı nümunəni davam etdirək. Hesab edək ki, şirkət bu avadanlığın sığorta edilməsi ilə bağlı 1400 dollar ödəniş edib. Bu xərc ilkin dəyərin üzərinə gələcəkmi?

Cavab:

Xeyir. Çünki sığorta xərci avadanlığın istismara verilməsi ilə birbaşa əlaqəli deyil. Ona görə də 1400 dollar şirkətin Mənfəət və Zərərlər haqqında hesabatında xərc kimi əks olunacaqdır.

Əsas vəsaitin ilkin dəyəri onun istifadəyə verilməsi ilə bağlı birbaşa məsrəflərin cəmindən ibarətdir.

Verilmiş nümunələrə əsasən, avadanlığın alışı zamanı aşağıdakı jurnal yazılışları verilməlidir:

Təsvir 13-1: Jurnalda avadanlıq alışının və sığorta xərcinin qeydiyyatı:

Hesablar	Dt	Kt
Avadanlıq	17 000	
Pul vəsaiti		17 000
Sığorta xərci	1400	
Pul vəsaiti		1400

Jurnalda qeyd olunmuş əməliyyatların T-hesablarda əksi aşağıdakı kimi olacaq:

Aktivlər	=	Öhdəliklər	+	Kapital
Avadanlıq				Sığorta xərci
(1) 17000				(2) 1400
Pul vəsaitləri				
		17000(1)		
		1400(2)		

Əgər sözügedən avadanlıq kreditlə alınsaydı, o zaman müxəbirləşməni aşağıdakı kimi vermək olardı:

Təsvir 13-2: Jurnalda avadanlığın kreditlə alışının qeydiyyatı:

Hesablar	Dt	Kt
Avadanlıq	17 000	
Kreditor borcu		17 000

Bu zaman yuxarıdakı əməliyyatın T-hesablarda əksi aşağıdakı kimi olacaq:

Aktivlər	=	Öhdəliklər	+	Kapital
Avadanlıq		Kreditor borcu		
(1)17000		17000(1)		

13.3. TTA üzrə məsrəflərin kapitallaşdırılması

Bəzən, əsas vəsaitin alış tarixi ilə onun istismara verilməsi tarixi üst-üstə düşür. Buna nümunə olaraq, tikinti müqavilələri üzrə təhvil alınmış işləri misal göstərmək olar.

Nümunə 5:

Sirkət müqavilə üzrə sifariş verdiyi binaların 1 korpusunu təhvil alır və buna müvafiq olaraq, 60 min dollar vəsait ödəyir. Binaların biznes mərkəzi kimi istifadə ediləcəyi nəzərdə tutulur. Lakin digər korpuslar təhvil alınmadığından hələlik bina istifadəyə verilməyib. Maliyyə Vəziyyəti haqqında hesabatda (Balans Hesabatı) hansı rəqəm görünəcək?

Cavab:

Əsas vəsaitlər üzrə 60 min dollar kapitallaşdırılmış məsrəflər balans hesabatının uzunmüddətli aktivlər bölməsində öz əksini tapacaqdır.

Yuxarıdakı nümunə əsasında kapitallaşdırılmış məsrəflər üzrə müxabiləşmə aşağıdakı kimi verilməlidir:

Təsvir 13-3: Jurnalında kapitallaşdırılmış məsrəfin qeydiyyatı:

Hesablar	Dt	Kt
TTA üzrə kapitallaşdırılmış məsrəf	60 000	
Pul vəsaiti		60 000

Jurnalda qeyd olunmuş əməliyyatın T-hesablarda əksi aşağıdakı kimi olacaq:

Aktivlər	=	Öhdəliklər	+	Kapital
Kapitallaşdırılmış				

məsərəf	
(1)	
60000	
Pul vəsaitləri	
	60000(1)

Təsəvvür edək ki, nümunədə göstərilmiş binalar 2 aydan sonra istifadəyə verilir. Bu zaman, həmin bina “kapitallaşdırılmış məsrəflər” kateqoriyasından “binalar” kateqoriyasına daxil ediləcəkdir:

Təsvir 13-4: Jurnalında kapitallaşdırılmış məsrəfin qeydiyyatı:

Hesablar	Dt	Kt
Bina	60 000	
TTA üzrə kapitallaşdırılmış məsrəf		60 000

Bəzən müəssisədə elə hal ola bilər ki, avadanlıq ilin sonuna az bir vaxt qalmış alınaaraq anbarda saxlanılır və istismara növbəti ildə verilir. Buna misal olaraq aşağıdakı nümunəni göstərmək olar.

Nümunə 6:

Müəssisə cari ilin noyabr ayının 25-də 10 ədəd kompüter avadanlığı alır. Müqavilə üzrə kompüterlərin hər biri eyni parametrdə olmaqla vahidinin qiyməti 900 dollar təşkil etmişdir. Ödəniş alış tarixində nağd şəkildə edildikdən sonra dekabrın 1-də rəhbərliyin qərarı ilə kompüterlərdən 4 ədədi istismar aktı əsasında istifadəyə verilir. Digər 6 kompüter anbardara təhvil verilir və onların növbəti ilin yanvarın 10-da istismara verilməsi planlaşdırılır.

Cari ilin sonunda MVHH-də avadanlıqlar öz əksini necə tapacaq?

Cavab:

Uzunmüddətli aktivlər bölməsində:

Avadanlıq hesabı üzrə 3600 dollar (4 kompüter x 900 dollar);

Kapitallaşdırılmış məsrəflər üzrə 5400 dollar (6 kompüter x 900 dollar).

Yuxarıdakı nümunə əsasında mühasibat yazılışları aşağıdakı kimi olacaqdır:

Təsvir 13-5: Noyabrın 25-də avadanlıqların alışının qeydiyyatı:

Hesablar	Dt	Kt
TTA üzrə kapitallaşdırılmış məsrəf	9000	
Pul vəsaiti		9000

Təsvir 13-6: Dekabrın 1-də 4 ədəd avadanlığın istismara verilməsi ilə bağlı qeydiyyat:

Hesablar	Dt	Kt
Avadanlıq	3600	
TTA üzrə kapitallaşdırılmış məsrəf		3600

Jurnalda qeyd olunmuş əməliyyatların T-hesablarda əksi aşağıdakı kimi olacaq:

Aktivlər	=	Öhdəliklər	+	Kapital				
<table border="1"> <tr> <td>Pul vəsaitləri</td> </tr> <tr> <td>9000(1)</td> </tr> </table>	Pul vəsaitləri	9000(1)						
Pul vəsaitləri								
9000(1)								
<table border="1"> <tr> <td>Kapitallaşdırılmış məsrəf</td> </tr> <tr> <td>(1)9000</td> </tr> <tr> <td>5400</td> </tr> </table>	Kapitallaşdırılmış məsrəf	(1)9000	5400		<table border="1"> <tr> <td>3600(2)</td> </tr> </table>	3600(2)		
Kapitallaşdırılmış məsrəf								
(1)9000								
5400								
3600(2)								
<table border="1"> <tr> <td>Avadanlıq</td> </tr> <tr> <td>(2)3600</td> </tr> </table>	Avadanlıq	(2)3600						
Avadanlıq								
(2)3600								

13.4. TTA-nın amortizasiyasının uçotu

Amortizasiya—uzunmüddətli aktivin dəyərinin istehsal olunan məhsulun, xidmətin və ya görülən işin üzərinə hissə-hissə köçməsidir. Yəni uzunmüddətli aktiv bir neçə istehsal tsiklində iştirak etdiyindən onların dəyəri də hissələrə bölünərək, xərcə salınacaq.

Əsas vəsaitlərə hər hesabat dövrünün sonunda amortizasiya hesablanaraq, həmin dövrün Mənfəət və Zərərlər haqqında hesabatında (MZHH-də) xərc kimi əks etdirilir. Amortizasiyanın mühasibat yazılışı aşağıdakı kimi qeyd olunur:

Dt Amortizasiya xərci

Kt

Yığılmış amortizasiya

Yığılmış amortizasiya əks-aktiv hesab olub, əsas vəsaitlərin cəmi amortizasiya edilmiş məbləğini göstərir.

İlk baxışdan **“yığılmış amortizasiya”** hesabı anlaşılmaz görünsə də mahiyyəti çox sadədir. Belə ki, biz aktivdə əks olunan istənilən hesabın ilkin dəyərinin xərclərin təsiri ilə birbaşa azalmasını arzu etmək istəməsək, o zaman həmin hesaba əks bir hesab açıb xərci o hesabın kreditinə yazıb bilərik. Nəticədə, biz aktivdə yerləşən hesabın həm ilkin dəyərinə, həm qalıq dəyərinə, həm də dövrlər üzrə xərclərə silinən (amortizasiya) hissəsinə nəzarət etmiş olarıq. Belə hesablara misal olaraq “Mallar” hesabına əks olan “Qaytarılan alış” hesabını, “Debitor borcuna əks olan “Şübhəli borclar” hesabını və s. göstərə bilərik.

Nümunə 7:

Nəqliyyat vasitəsinin 1 yanvar 2015-ci ilə ilkin dəyəri 15000 dollardır. Hesabat tarixi 31 dekabrdir. 2015-ci il üzrə nəqliyyat vasitəsinə hesablanmış amortizasiya 2500 dollar təşkil edir. Əməliyyat üzrə müxabirləşmələri əməliyyat jurnalı və “T” hesablarda göstərin.

Cavab:

Dt Amortizasiya xərci 2500
Kt Yığılmış amortizasiya 2500

Yuxarıdakı nümunə əsasında mühasibat yazılışları aşağıdakı kimi olacaqdır:

Aktivlər	=	Öhdəliklər	+	Kapital
Nəqliyyat vasitəsi 15000				Amortizasiya xərci (1) 2500
Yığılmış amortizasiya nəqliyyat vasitəsi 2500 (1)				

Beləliklə, **yığılmış amortizasiya hesabı** uzunmüddətli aktivin ilkin və qalıq dəyərinə nəzarət etmək məqsədi ilə açılan,

il (ay) ərzində hesablanmış amortizasiyanı kredit tərəfində əks etdirən və həmin aktivin yalnız balansdan silinməsi zamanı bağlanan (debet tərəfə köçürülən) bir hesabdır.

Qalıq dəyəri-uzunmüddətli aktivin ilkin dəyərindən yığılmış amortizasiya (köhnəlmə) çıxıldıqdan sonra qalan məbləğdir. Uzunmüddətli aktivlər Balans hesabatında (MVHH-də) qalıq dəyəri ilə göstərilir.

Nümunə 8:

2013-cü ildə alınmış avadanlığın ilkin dəyəri 4500 dollardır. 2015-ci ilin 31 dekabrına qədər bu avadanlığa hesablanmış cəmi amortizasiya (yığılmış amortizasiya) 1800 dollar təşkil edir. Həmin tarixə avadanlığın qalıq dəyərini hesablayın.

Cavab:

Qalıq dəyəri = İlkin dəyər - Yığılmış amortizasiya = 4500 - 1800 = 2700

13.5. TTA-nın balansdan silinməsinin uçotu və hesabatda əks etdirilməsi

TTA balansdan silinmə halları aşağıdakılar ola bilər:

- 1) TTA-nın istismar müddəti başa çatdıqda;
- 2) TTA-nın istismar müddəti başa çatmadan əvvəl satılması, hədiyyə edilməsi, yararsız hala düşməsi və sair xaric olması baş verdikdə;

Nümunə 9:

Müəssisənin 1 yanvar 2015-ci il tarixdə ilkin dəyəri 15000 dollar olan 2 ədəd nəqliyyat vasitəsi alır. Lakin 2015-ci ilin sonunda nəqliyyat vasitələrindən biri istismar müddəti başa çatmamış qəza səbəbi ilə yararsız hala düşür və vaxtından tez balansdan silinir. Hesabat tarixi 31 dekabrdir. 2015-ci il üzrə nəqliyyat vasitələrinə hesablanmış amortizasiya 6000 dollar təşkil etmişdir. Qeyd olunan əməliyyatlar üzrə müxabirləşmələri əməliyyat jurnalı və "T" hesablarda göstərin.

Cari ilin sonunda MVHH-də və MZHH-də avadanlıqlar öz əksini necə tapacaq?

Cavab:

MVHH -nin uzunmüddətli aktivlər bölməsində qalıq:

Avadanlıq hesabı üzrə 12000 dollar;

MZHH-nin sair əməliyyat xərcləri bölməsində:

*Amortizasiya xərci 6000 dollar;
Silinmə (sair əməliyyat) xərcləri üzrə 12000 dollar.*

Yuxarıdakı nümunə əsasında mühasibat yazılışları aşağıdakı kimi olacaqdır:

Təsvir 13-7: Yanvarın 1-də avadanlıqların alışının qeydiyyatı:

Hesablar	Dt	Kt
TTA-Nəqliyyat vasitəsi	30 000	
Pul vəsaiti		30 000

Təsvir 13-8: Dekabrda amortizasiyanın hesablanması ilə bağlı qeydiyyat:

Hesablar	Dt	Kt
Amortizasiya xərci	6000	
Yığılmış amortizasiya - nəqliyyat vasitəsi		6000

Təsvir 13-9: Qəza səbəbi ilə vaxtından tez silinmə ilə bağlı qeydiyyat:

Hesablar	Dt	Kt
Yığılmış amortizasiya - nəqliyyat vasitəsi	3000	
TTA-Nəqliyyat vasitəsi		3000
Silinmə xərci	12000	
TTA-Nəqliyyat vasitəsi		12000

Jurnalda qeyd olunmuş əməliyyatların T-hesablarda əksi aşağıdakı kimi olacaq:

Aktivlər	=	Öhdəliklər	+	Kapital				
<table border="1"> <tr> <td>TTA-nəqliyyat vasitəsi</td> </tr> <tr> <td>(1)30000 3000 (3) 12000(4)</td> </tr> </table>	TTA-nəqliyyat vasitəsi	(1)30000 3000 (3) 12000(4)				<table border="1"> <tr> <td>Amortizasiya xərci</td> </tr> <tr> <td>(2) 6000 </td> </tr> </table>	Amortizasiya xərci	(2) 6000
TTA-nəqliyyat vasitəsi								
(1)30000 3000 (3) 12000(4)								
Amortizasiya xərci								
(2) 6000								
<table border="1"> <tr> <td>Pul vəsaiti</td> </tr> <tr> <td> 30000(1)</td> </tr> </table>	Pul vəsaiti	30000(1)				<table border="1"> <tr> <td>Silinmə xərci</td> </tr> <tr> <td>(4) 12000 </td> </tr> </table>	Silinmə xərci	(4) 12000
Pul vəsaiti								
30000(1)								
Silinmə xərci								
(4) 12000								

Yığılmış amortizasiya – nəqliyyat vasitəsi	
(3) 3000	(2)6000

13.5.1. TTA-nın satışı ilə əlaqədar balansdan silinmə halları

TTA satıldıqda, satış qiyməti əsas vəsaitin qalıq dəyəri ilə müqayisə olunur. Bu zaman aşağıdakı 3 halda biri yarana bilər:

- 1) Satış qiyməti əsas vəsaitin qalıq dəyərindən bərabərdir;
- 2) Satış qiyməti əsas vəsaitin qalıq dəyərindən böyükdür;
- 3) Satış qiyməti əsas vəsaitin qalıq dəyərindən kiçikdir.

Birinci halda əsas vəsait qalıq dəyərində satılarsa, bu zaman heç bir mənfəət və ya zərər yaranmır.

Nümunə 10:

Xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən şirkət balansında olan ofis mebellərini yenisi ilə əvəz etmək məqsədi ilə satmaq qərarına gəlir. Ofis mebellərinin ilkin dəyəri 8000, yığılmış amortizasiyası 4300-dür. Bu mebellər 3700-ə digər bir firmaya satılır. Ödəniş nağd olaraq kassaya mədaxil olunur. Satışla bağlı müxəbirləşmələri verin.

Cavab:

Dt Yığılmış amortizasiya	4300
Dt Pul vəsaiti	3700
Kt Avadanlıqlar	8000

İkinci halda əsas vəsaitlər qalıq dəyərindən baha satılır və bu zaman satış qiyməti ilə qalıq dəyəri arasında olan fərq qədər qazanc yaranır.

Nümunə 11:

Şirkət yeni məhsul istehsalına başladığına görə yeni balansında olan digər istehsal avadanlıqlarını satmaq qərarına gəlir. Mövcud avadanlıqların ilkin dəyəri 36000, yığılmış amortizasiyası 17000-dir. Bu avadanlıqlar 25000-ə satılır. Vəsait nağd şəkildə kassaya mədaxil edilir. Satışla bağlı müxəbirləşmələri verin.

Cavab:

Dt Yığılmış amortizasiya	17000	
Kt Avadanlıqlar		17000
Dt Pul vəsaiti	25000	

Kt Avadanlıqlar	19000
Kt TTA-nın satışından qazanc	6000

Üçüncü halda əsas vəsaitlər qalıq dəyərindən ucuz satılarsa, satış qiyməti ilə qalıq dəyəri arasındakı fərq qədər zərər yaranır.

Nümunə 12:

Şirkət hər birinin ilkin dəyəri 15000 olan 4 ədəd nəqliyyat vasitəsini satmaq qərarına gəlir. Bu nəqliyyat vasitələri hər biri ildə 1500 olmaqla 6 il amortizasiya olunmuşdur. Nəqliyyat vasitələrinin satışı ilə bağlı debitor borclar 20000 təşkil edir. Satışla bağlı müxabirləşmələri verin.

Cavab:

Dt Yığılmış amortizasiya	36000
Kt Avadanlıqlar	36000
Dt Debitor borcu	20000
Dt TTA-nın satışından zərər	4000
Kt Avadanlıqlar	24000

Uzunmüddətli aktivlərin balansdan silinməsinin 2-ci variantı:

Yuxarıda verilən nümunələrin "Mənfəət və Zərərlər haqqında hesabat"da əks etdirilməsi nöqtəyi-nəzərindən yanaşsaq, mühasibat yazılışları və hesabatda əks etdirilməsi qaydası aşağıdakı kimi olmalı idi:

Nümunə 10-un cavabı:

Dt Yığılmış amortizasiya	4300
Kt Avadanlıqlar	4300
Dt Uzunmüddətli aktivin satışı ilə bağlı sair xərclər	3700
Kt Avadanlıqlar	3700
Dt Pul vəsaiti	3700
Kt Uzunmüddətli aktivin satışından sair gəlirlər	3700

MZHH-də əməliyyatların əksi

Sair əməliyyat gəlirləri:

Uzunmüddətli aktivlərin satışından gəlirlər.....
3700

Sair əməliyyat xərcləri:

Uzunmüddətli aktivlərin satışı ilə bağlı xərclər.....
3700

Uz.müd-li aktivlərin silinmə-dən yaranan mənfəət (zərər)..... 0
(3700-3700)

Nümunə 11-in cavabı:

Dt Yiğilmiş amortizasiya	17000	
Kt Avadanlıqlar		17000
Dt Uzunmüddətli aktivin	19000	
satışı ilə bağlı sair xərclər		
Kt Avadanlıqlar		19000
Dt Pul vəsaiti	25000	
Kt Uzunmüddətli aktivin		25000
satışından sair gəlirlər		

MZHH-də əməliyyatların əksi

Sair əməliyyat gəlirləri:

Uzunmüddətli aktivlərin satışından gəlirlər..... 25000

Sair əməliyyat xərcləri:

Uzunmüddətli aktivlərin satışı ilə bağlı xərclər..... 19000

Uz.müd-li aktivin silinmədən yaranan mənfəət (zərər)..... 6000
(25000-19000)

13.6. TTA-nın amortizasiyasının hesablanması metodları

Uzunmüddətli aktivlərin müəyyən faydalı istifadə müddəti olur ki, uçot dövründə bu nəzərə alınır.

Amortizasiya – faydalı istifadə müddətinə uyğun olaraq hər bir uçot dövründə aktivin dəyərinin ödənilməsidir.

Məsələn, hər hansı bir nəqliyyat vasitəsi alındıqda, alınma dövründən başlayaraq 5 il müddətində istifadə olunub fayda gətirə bilər. Bu o deməkdir ki, həmin nəqliyyat vasitəsi istifadə olunduqca öz dəyərini 5 il ərzində tam ödəyəcəkdir. Ona görə də nəqliyyat vəsaitinin dəyərinin 1/5-i hər uçot dövründə xərc kimi tanınacaq.

Beləliklə, amortizasiya aktivin dəyərinin hissə-hissə xərc şəklində ödənilməsidir. Amortizasiyanı müəyyən etmək üçün təcrübədə istifadə olunan metodlar aşağıdakılardır:

- Düz xətt (Stright-line method) metodu;
- Funksional (Activity Method) metodu;
- Azalan qalıq (Reducing Balance) metodu;
- İllərin sayının cəmi (Sum of Years Digits) metodu;

13.6.1. Düz xətt metodu (Stright-line method).

Bu metod beynəlxalq praktikada ən çox tətbiq olunan metod olub, **“bərabər paylanma metodu”** kimi də tanınmaqdadır.

Düz xətt metodunun tətbiqi üçün 3 mühüm göstəricini bilmək vacibdir. Çünki bu göstəricilər olmasa, aktivin amortizasiyasının hesablanması qeyri-mümkündür. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Faydalı istifadə müddəti;
2. İlk dəyəri;
3. Ləğvetmə dəyəri.

Faydalı istifadə müddəti - aktivin istehsalçısının hər hansı bir sənədində qeyd olunan, yaxud təcrübədə aşkara çıxarılmış həmin aktivin istehlakçıya verə biləcəyi faydanın maksimum müddətidir.

İlk dəyər dedikdə əsas vəsait obyektinin tikilməsi və ya əldə edilməsi, müəssisəyə gətirilməsinə, quraşdırılmasına və istifadəyə hazır vəziyyətinə gətirilməsinə qədər çəkilən xərclərin cəmi başa düşülür.

Ləğvetmə dəyəri aktivin faydalı istifadə müddətinin sonunda onun satılması ehtimal oluna bilən dəyəridir. Məlumdur ki, hər bir uzunmüddətli aktivin faydalı istifadə müddəti bitməyə də onun yenə müəyyən dəyəri qalmış olur. Bu dəyərlə müəssisə onu satıb pula çevirə bilər ki, mühasibatlıqda buna qalıq dəyəri də deyilir. Ləğvetmə dəyərini müəssisədə iqtisadçı-menecer vəzifəsində çalışan işçilərdən biri, yaxud mühasibin özü tərəfindən **“bazarın araşdırılması”** metodu ilə müəyyən edə bilər.

Düz xətt (bərabər paylanma) metodu ilə amortizasiya aşağıdakı düsturla hesablanır (düstur 13.1.):

$$\text{Amortizasiya} = \frac{\text{İlkin dəyər} - \text{Ləğv dəyəri}}{\text{Faydalı istifadə müddəti}} \quad (13.1)$$

Misal. Müəssisə 25 000\$ dəyərində yük avtomobili almışdır. Onun faydalı istifadə müddəti 5 ildir. Bazar araşdırması nəticəsində ehtimal olunur ki, 5 ildən sonra bu avtomobili 5000\$ qiymətinə satmaq mümkündür. Ona görə də bu avtomobilin ləğvetmə dəyərini

əvvəlcədən 5000\$ məbləğində nəzərdə tutmaq olar. Nəticədə illik amortizasiya ayırmaları 4000\$ təşkil edəcək.

Misaldakı şərtlərə görə amortizasiya xərci aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$\text{Amortizasiya xərci} = \frac{25\,000 - 5\,000}{5 \text{ il}} = 4\,000 \$$$

13.6.2. Azalan qalıq metodu (Reducing Balance)

Beynəlxalq təcrübədə tətbiqinə görə ikinci yerdə azalan qalıq metodu dayanır. Bu metodla amortizasiyanın hesablanması avadanlığın qalıq dəyərindən sabit faiz dərəcəsinin çıxılması yolu ilə müəyyən olunur. Düz xətt metodundan fərqli olaraq burada ləğvetmə dəyəri əvvəlcədən deyil, hesablamanın sonunda müəyyən edilir.

Azalan qalıq metodu ilə amortizasiyanın hesablanması metodu illər üzrə aşağıdakı düstur ilə müəyyən olunur (düstur 13.2.) :

I	Amortizasiya xərci	=	İlkin dəyər	-	Amortizasiya norması üzrə məbləğ	=	Qalıq dəyəri
II	Amortizasiya xərci	=	Qalıq dəyəri	-	Amortizasiya norması üzrə məbləğ	=	Qalıq dəyəri (13.2)
III	Amortizasiya xərci	=	Qalıq dəyəri	-	Amortizasiya norması üzrə məbləğ	=	Qalıq dəyəri

Düsturdan görüldüyü kimi, cari ilin amortizasiya xərci ilin əvvəlinə qalıq dəyərindən amortizasiya xərcinin çıxılması yolu ilə hesablanır. Amortizasiya xərci illərin sayından birbaşa asılıdır. Faydalı istifadə müddəti nə qədər uzun olarsa, amortizasiya norması da bir o qədər aşağı olacaqdır.

Misal. Avadanlığın ilkin dəyəri 10 000\$, faydalı istifadə müddəti isə 5 ildir, onda amortizasiya norması 20% təşkil edəcəkdir. Bu halda hesablama aşağıdakı kimi olacaqdır:

İllər	Amortizasiya xərci	=	Qalıq dəyəri	-	Amortizasiya norması	=	Son qalıq dəyəri
-------	--------------------	---	--------------	---	----------------------	---	------------------

1-ci il	2000	=	10 000	-	20%	=	8000
2-ci il	1600	=	8000	-	20%	=	6400
3-cü il	1280	=	6400	-	20%	=	5120
4-ci il	1024	=	5120	-	20%	=	4096
5-ci il	819.20	=	4096	-	20%	=	3276.80

Düsturda aparılan hesablamaları aşağıdakı cədvəl vasitəsi ilə də daha aydın şəkildə təsvir etmək olar:

Cədvəl 13.6.1. Azalan qalıq metodu ilə amortizasiyanın hesablanması

İllər	İlkin dəyər	Amortizasiya norması (20%)	Yığılmış amortizasiya	Qalıq (balans) dəyəri
1-ci il	10 000	2 000	2 000	8 000
2-ci il	10 000	1 600	3 600	6 400
3-cü il	10 000	1 280	4 880	5 120
4-ci il	10 000	1 024	5 904	4 096
5-ci il	10 000	819.20	6723.20	3276.80

Düsturdan və cədvəldən görüldüyü kimi azalan qalıq metodu vasitəsi ilə uzunmüddətli aktivin amortizasiyasını hesablayaraq xərcə silmək praktiki olaraq çox gec müddətə başa gəlir. Çünki qalıq dəyəri kifayət qədər çox (3276.80) qalır.

Ona görə də beynəlxalq təcrübədə sürətləndirilmiş amortizasiya metodu kimi **“ikiqat azalan qalıq metodu”**ndan istifadə olunur.

İkiqat azalan qalıq metodunun məntiqi yuxarıda müəyyən olunan amortizasiya normasının ikiye vurulmasından ibarətdir.

Nəticədə, alınan amortizasiya xərci iki dəfə artacaq və avadanlığın amortizasiya olunma müddətində qalıq dəyərini iki dəfə azalmasına gətirib çıxaracaqdır.

13.6.3. Funksional metod (Activity Method)

Bu metod həmçinin “**məhsul vahidi metodu**” da adlanır. Məhsul vahidi metodunun tətbiqi uzunmüddətli aktivin fəaliyyətindən (istehsal olunan məhsuldan), yəni onların (avtomobil, dəzgah, qurğu, və s. avadanlığın) funksional xüsusiyyətlərindən, məsələn, avtomobilin qət etdiyi yoldan (kilometrajdan), dəzgahda istehsal olunan məhsulların miqdarından və s. asılıdır.

Məhsul vahidi metodu ilə amortizasiyanın hesablanması 2 mərhələdən (addımdan) ibarət olmaqla hesablanır (düstur 13.3):

1-ci addım:

$$\text{Məhsul vahidinə düşən amortizasiya məbləği} = \frac{\text{İlkin dəyər - Ləğv dəyəri}}{\text{faydalı istifadə gücü}} \quad (13.3)$$

2-ci addım:

$$\text{Amortizasiya xərci} = \text{Məhsul vahidinə düşən amortizasiya məbləği} \times \text{istehsal miqdarı} \quad (13.4)$$

Bu metodla əsasən faydalı yataqların, avtomobil kimi uzunmüddətli aktivlərin amortizasiyasını hesablamaq daha çox səmərə verə bilər.

Misal. Daş istehsalı ilə məşğul olan müəssisə 30 000\$ dəyərində kiçik daş yatağı alır. Yatağın ləğv etmə dəyəri 5000\$ müəyyən olunur. Hesablamalara görə yatağın maksimum faydalı istehsal gücü 100 000 ədəd daşın istehsal olunmasıdır. Ay ərzində müəssisə 2000 ədəd daş istehsal edib satır.

Tələb olunur: aylıq amortizasiya xərcini müəyyən etmək.

Birinci addımda biz məhsul vahidinə (1 ədəd daşa) düşən amortizasiya məbləğini müəyyən edirik:

$$= \frac{30\,000 - 5000}{100\,000} = 0.25\$ \quad (13.5)$$

Məhsul vahidinə düşən amortizasiya	100 000
---	----------------

Düsturdan göründüyü kimi 1 ədəd daş müəssisəyə 0,25\$-a başa gəlir.

Əgər keçən ay 2000 vahid məhsul istehsal olunmuşdursa, **2-ci addımda** aylıq amortizasiya xərcini aşağıdakı düstur vasitəsi ilə hesablayacağıq:

Amortizasiya xərci	=	2000 x0.25	=	500\$	(13.6.)
-------------------------------	----------	-----------------------	----------	--------------	----------------

Qeyd edək ki, avtomobillərin amortizasiyası getdiyi yola (hər km-ə) görə hesablanır.

Misal. Müəssisəyə məxsus yük maşınının hər milinə düşən amortizasiya 0,10\$ təşkil edir. Əgər keçən il maşın 20 000 mil yol qət etmişdirsə, deməli, amortizasiya xərci 2000\$ (0.10x20 000) təşkil edəcəkdir.

13.6.4. İllərin rəqəm sayının cəmi metodu (Sum of years digits).

Bu metod sürətləndirilmiş amortizasiya metodu olub 78 metodu da adlanır. Ən az tətbiq olunan metodlardan biri olan 78 rəqəmi 1-dən 12-yə qədər ədədlərin cəmi (1+2+3+...+12=78) kimi müəyyən olunur. İllərin rəqəm cəmi metodu uzunmüddətli aktivin istifadə müddətinin illərin rəqəmlərinin cəmlənməsi əsasında tətbiq edilən, 2 mərhələdən ibarət hesablama yolu ilə amortizasiya xərcinin müəyyən edilməsi metodudur. Bu addımlar aşağıdakılardır:

1-ci addımda illərin rəqəm cəmini tapmaq üçün aşağıdakı düsturdan istifadə olunur (düstur 11.7):

İllərin rəqəm cəmi	=	$\frac{n(n+1)}{2}$	(13.7)
-----------------------------------	----------	--------------------------------------	---------------

Burada **n** – aktivin faydalı istifadə illərinin maksimum sayıdır.

Misal üçün, avadanlığın faydalı istifadə müddəti 5 ildirsə, illərin rəqəmlərinin cəmi 15 (5(5+1)/2) olacaqdır.

2-ci addımda isə amortizasiya xərci aşağıdakı 13.8. düsturu ilə hesablanır:

$$\text{Amortizasiya xərci} = \frac{(\text{İlkin dəyər-ləğvətmə dəyəri}) \times \text{Sonuncu il}}{\text{illərin rəqəm cəmi}} \quad (13.8)$$

13.8. düsturunun illər üzrə tətbiqini aşağıdakı şəkildə daha aydın şəkildə görmək olar:

I il	Amortizasiya xərci	=	İlkin dəyər	x	Sonuncu il /illərin rəqəm cəmi
II il	Amortizasiya xərci	=	İlkin dəyər	x	Sonuncu il - 1/illərin rəqəm cəmi
III il	Amortizasiya xərci	=	İlkin dəyər	x	Sonuncu il-2/illərin rəqəm cəmi

Cədvəldən görüldüyü kimi 2-ci ildən başlayaraq maksimum faydalı istifadə müddəti 1 rəqəm qədər azalır. Bu hesablama illərin sayından (2,3 və daha artıq olmasından) asılı olaraq arta bilər.

Praktik tapşırıq: Uzunmüddətli aktivin ilkin dəyəri 10 000\$, faydalı istifadə müddəti isə 3 ildir. Bu zaman illər üzrə amortizasiya aşağıdakı kimi hesablanacaqdır.

1-ci addım: $1 + 2 + 3 = 6$
yaxud, $3(3+1)/2 = 6$

2-ci addımda illər üzrə amortizasiya xərcini hesablayaq:

I il üzrə			
amortizasiya	xərci	=	
10			000 x3/6 =
5000			
II il üzrə			
amortizasiya	xərci	=	
10			000 x2/6 =
3333.33			
III il üzrə			
amortizasiya	xərci	=	
10			000 x1/6 =
1666.67			
Cəmi	10		00
0			

13.7. TTA-nın yenidən qiymətləndirilməsinin uçotu

Maliyyə hesabatının beynəlxalq standartlarına əsasən uzunmüddətli aktivlərin uçotu zamanı müəssisələr iki modeldən istifadə edə bilirlər:

1. İlkin dəyər modeli
2. Yenidən qiymətləndirmə modeli.

İlkin dəyər modelinin mahiyyəti bundan ibarətdir ki, əsas vəsaitlər ilkin dəyərlə balansla alınır. Sonra isə istifadə dövrünə müvafiq qaydada amortizasiya olunur.

Yenidən qiymətləndirmə modelinin əsas spesifik xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, əsas vəsaitlər dövrü olaraq ədalətli dəyərlə yenidən qiymətləndirilir. Yenidən qiymətləndirmə zamanı çox vaxt əsas vəsaitin qalıq dəyəri artır. Yenidən qiymətləndirməni xüsusi ilə, torpaq və tikili kateqoriyasına aid olan uzunmüddətli aktivlərə aparılması məqsədəuyğundur. Çünki bu növ əsas vəsaitlərin qiymətləri bazarda əksər hallarda artan istiqamətdə gedir.

Yenidən qiymətləndirmə zamanı maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın aktiv hissəsi artacaqdır. Bu zaman balans bərabərliyinin qanunauyğunluğuna müvafiq şəkildə sağ tərəf də artmalıdır. Artma, kapitalda yenidən qiymətləndirmədən ehtiyat hesabında əks olunacaqdır.

Nümunə 14:

Şirkət 20X2-cu ilin 1 yanvarında dəyəri 80000 olan bina alır. Binanın faydalı istifadə müddəti 50 il, ləğv etmə dəyəri 5000-dir. 8ildən sonra, 20X9-cü ilin 31 dekabrında şirkət binanı 77000 dəyərində yenidən qiymətləndirmək qərarına gəlir. Yenidən qiymətləndirmədən ehtiyat hesabını tapın və yenidən qiymətləndirmə ilə bağlı müxabirləşmələri verin.

Cavab:

*Binanın illik amortizasiyası = $(80000 - 5000):50 = 1500$
20X9-cü ilin 31 dekabrına yığılmış amortizasiya = $1500 \times 8 = 12000$*

20X9-cü ilin 31 dekabrına qalıq dəyəri = $80000 - 12000 = 68000$

Yenidən qiymətləndirmədən ehtiyat = $77000 - 68000 = 9000$

Dt Bina 9000

Kt Yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyat 9000

Ümumiyyətlə, beynəlxalq standartlara görə əgər müəssisə hər hansı bir uzunmüddətli aktivini yenidən qiymətləndirirsə, bu zaman həmin aktivlərin aid olduğu sinifə məxsus bütün aktivlər yenidən qiymətləndirilməlidir.

13.8. TTA-nın təmiri ilə bağlı məsrəflərin uçotu

Uzunmüddətli aktivlər təmir edilərkən həmin aktivin iqtisadi səmərəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmırsa, bu zaman çəkilmiş məsrəflər MZHH-da xərc kimi əks etdiriləcəkdir. Amma bəzən təmir məsrəfləri aktivin faydalı istifadə müddətini, istifadə gücünü və ya digər texniki parametrlərini artırma bilər. Binaların əsaslı şəkildə təmir edilməsi, kompüterlərin yaddaş qurğusunun dəyişdirilməsi, həmçinin, əsas vəsaitlərin digər modifikasiya modernizasiya işlərini buna nümunə gətirmək olar. Belə hallarda aktivin gələcək iqtisadi səmərəsinin artdığını qəti şəkildə biliriksə, çəkilmiş məsrəflər kapitallaşdırılır, başqa sözlə əsas vəsaitin qalıq dəyərini artırır.

Nümunə 15:

Müəssisə ona məxsus ofis binasının əsaslı təmirinə 25000 xərc çəkmişdir.

Mütəxəssislərin fikrinə görə təmir binanın satış qiymətini 30% artırmışdır.

Çəkilmiş məsrəflərlə bağlı mühasibat yazılışı necə olacaq?

Cavab:

Dt Bina 25000

Kt Pul vəsaiti 25000

13.9. TTA-nın hərəkəti haqqında hesabatın hazırlanması

TTA ilə bağlı Maliyyə hesabatlarına izahlı qeydlər bölməsində tələb olunan mühüm hesabatlardan biri də TTA-nın il ərzindəki hərəkətini göstərən formadır. Bu hesabat forması təcrübədə geniş istifadə olunur. Hesabatın nümunəvi forması aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 13.9.1. TTA-nın hərəkəti haqqında hesabatın forması

Nº	Göstəricilər	Torpaq	Tikilər	Maşın və avadanlıqlar	Nəqliyyat vasitəsi	Kapitallaşdırılmış məsrəflər	Cəmi
1	İlin əvvəlinə ilkin dəyər	-	-		-	-	-
2	İl ərzində daxil olma	-	-		-	-	-
3	İl ərzində xaric olma	-	-		-	-	-
4	İlin sonuna ilkin dəyər (1+2-3)	-	-		-	-	-
5	İlin əvvəlinə yığılmış amortizasiya	-	-		-	-	-
6	İl ərzində hesablanmış amortizasiya	-	-		-	-	-
7	İl ərzində xaric olma (silinmə)	-	-		-	-	-
8	İlin sonuna yığılmış amortizasiya (5+6-7)	-	-		-	-	-
9	Xalis Balans Dəyəri (XBD) ilin əvvəlinə (1-5)	-	-		-	-	-
10	Xalis Balans Dəyəri (XBD) ilin sonuna (4-8)	-	-		-	-	-

Cədvəldən də görünürdü ki, bu forma "Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat"a bənzəyir. Sadəcə göstərici və maddələrində müəyyən fərqlər vardır.

TTA-nın hərəkəti haqqında hesabatın forması bütöv şəkildə mürəkkəb görünüşə malik olsa da, mahiyyət etibarilə aşağıdakı 3 sadə hissədən ibarətdir:

1. İlkin dəyər;
2. Yığılmış amortizasiya;
3. Xalis balans dəyəri (İlkin dəyər - yığılmış amortizasiya).

Yuxarıda qeyd olunan bu 3 göstərici hesabatda 2 ilin axını kimi nəzərdə keçirilməkdədir.

Nümunə 16:

ABC müəssisəsinin 01.01.2010-cu il tarixinə TTA üzrə məlumatı aşağıdakı kimi olmuşdur:

	İlkin dəyər	Yığılmış amortizasiya	Xalis balans dəyəri
<i>Bina:</i>	100 000	15 000	85 000
<i>Maşın və avadanlıqlar (M/a:)</i>	45000	7000	38000
<i>Nəqliyyat vasitələri:</i>	9000	3000	6000
Cəmi	154 000	25000	129 000

Uçot siyasətində müəssisənin amortizasiya siyasəti aşağıdakı kimi olmuşdur:

Bina – 2% düz xətt metodu;

M/A- 30% azalan qalıq metodu;

N/V – 15% düz xətt metodu.

2010-cu il ərzində müəssisə yeni binanın tikintisinə başlamışdır. Tikinti ilə bağlı məsrəflər 30 000 təşkil edir.

Həmçinin, müəssisə köhnə binanın əsaslı təmirinə 15000 pul sərf etmişdir. Bundan başqa nəqliyyat vasitələrindən biri (4500) qəza keçirdiyi üçün tamamilə sıradan çıxaraq balansdan silinmişdir. Müəssisə ilin əvvəlində dəyəri 4300 manat olan yeni avadanlıq da almışdır.

İl ərzində TTA ilə bağlı əməliyyatların mühasibat yazılışlarını verməklə hərəkət cədvəlini hazırlamaq tələb olunur.

Cavab:

Yeni tikinti ilə bağlı məsrəflərin uçotu:

Dt Kapitallaşdırılmış məsrəf - bina 30 000
Kt Pul vəsaiti (və ya kreditor borcu) 30 000

Köhnə binanın təmiri ilə bağlı məsrəfin uçotu:

Dt Bina (təmir məsrəfi) 15 000
Kt Pul vəsaiti (və ya kreditor borcu) 15 000

Yeni avadanlığın alışıının uçotu:

Dt Maşın avadanlıq 4300
Kt Pul vəsaiti (və ya kreditor borcu) 4300

Amortizasiya xərci bina =
(100 000+15 000)*2% = **2300**

Dt amortizasiya xərci 2300
Kt Yiğilmiş amortizasiya - bina 2300

Amortizasiya xərci m/a=(45000-7000)*30%+4300*30%=11400+1290=**12690**

Dt amortizasiya xərci 12690
Kt Yiğilmiş amortizasiya - m/a 12690

Amortizasiya xərci $n/v = 4500 * 15\% = 675$

Dt amortizasiya xərci 675

Kt Yiğilmiş amortizasiya - n/v 675

Qəza keçirmiş nəqliyyat vasitəsinin silinməsi:

Dt Yiğilmiş amortizasiya- n/v 1500

Kt Nəqliyyat vasitəsi 1500

Dt Silinmə xərci 3000

Kt Nəqliyyat vasitəsi 3000

İndi isə ABC müəssisəsinin 31 dekabr 2010-cu il tarixinə TTA üzrə hərəkət cədvəlini tərtib edək

	Bina	Maşın və avadanlıqlar	Nəqliyyat vasitəsi	Kapitallaşdırılmış məsrəflər	Cəmi
İlin əvvəlinə ilkin dəyər	100 000	45 000	9000	-	154 000
İl ərzində daxil olma	15000	4300		30 000	49 300
İl ərzində xaric olma			(4500)		(4500)
İlin sonuna ilkin dəyər	115 000	49 300	4500	30 000	198 800
İlin əvvəlinə yığılmış amortizasiya	15 000	7000	3000	-	25 000
il ərzində hesablanmış amortizasiya	2300	12690	675	-	15665
İl ərzində xaric olma (silinmə)	-	-	(1500)	-	(1500)
İlin sonuna yığılmış amortizasiya	17 300	19690	2175	-	39 165
Xalis Balans Dəyəri (XBD) ilin əvvəlinə	85 000	38 000	6000	-	129 000
Xalis Balans Dəyəri (XBD) ilin sonuna	97 700	29 610	2325	30 000	159 635

Beləliklə, nümunədən də görüldüyü kimi TTA-nın hərəkəti cədvəli TTA ilə bağlı il ərzində baş verən hərəkəti göstərir. Burada yekunda alınan rəqəm (159635) Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın TTA hissəsindəki məbləğlə eyni olmalıdır.

Qeyd edək ki, bu hesabat formasına Qeyri-maddi aktivləri (QMA-ları) də daxil etmək olar. Ancaq balansda (Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat) QMA-lar ayrıca bir maddədə kimi görüldüyü üçün məsləhətdir ki, QMA-ların hərəkəti cədvəli ayrıca tərtib olunsun.

Bundan başqa onu da qeyd etmək olar ki, müəssisələrin uçot siyasətindən asılı olaraq TTA-nın hərəkəti cədvəli müəyyən əlavə və dəyişikliklər də etmək olar.